

Bijlage VWO

2018

tijdvak 1
dinsdag 8 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

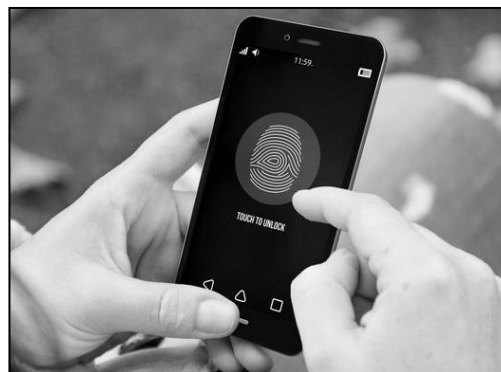
Tekstboekje

Teksto 1 Biometria: maldishon òf bendishon?

1 Ya kaba mashin di skèn marka di dede (*fingerprint scanner*) ta den e telefòn inteligente (*smart phone*) di mas barata, i ketu bai elektrònika di awendia ta trahando riba otro téknika di outentisidat via dato biométriko. Dato biométriko ke men determiná karakterístika di tur organismo bibu ku por midi, kontá òf pisa. Ultimo tempu, mas i mas ta usa esaki komo método di identifikashon basá riba karakterístika úniko di kurpa humano. Pues, a bira tempu pa para ketu na e diferente aplikashonnan, i asina no dediká atenshon solamente na protekshon i almasenamentu di dato biométriko, sino alabes na e konsekuensianan ku esaki tin pa nos privasidat.

2 Tur método di outentisidat tin bentaha i desbentaha. Posibilidat di outentisidat via biometria ta kita un desbentaha importante, esta, di kòrda un konsigna (*password*). Di otro banda, marka di dede, e forma ku ta presentá mas tantu, bo no por kambia. Ke men, una bes esaki kai den man di malechor, kasi no por hasi nada. Ademas, hopi biaha dato biométriko ta kontené muchu mas informashon tokante un persona. Por ta tokante su sekso òf informashon étniko adishonal. Pues, esaki tambe mester keda bon protehá.

3 Riba un portrèt di marka di dede, ta wak e patronchinan formá den un hende su marka di dede, por ehèmpel, e patronchinan den

forma di bog òf wowo. Ainda tin mas método, manera rekonosementu di kara, ku nos a mira entretantu serka diferente fabrikante di telefòn inteligente. Max Snijder, di European Biometrics Group, ta bisa: 'E téknika akí ta mas bieu ku Metúsalem, aunke dia pa dia ta perfekshon'é.' Relashoná ku esaki, Snijder ta mensioná e posibel plannan di Apple pa usa un kámara di tres dimenshon na lugá di un mashin di skèn marka di dede. 'Esaki ta basta espektakular.' E téknika mas nobo akí ta wak forma di kara pa asina determiná e karakterístikanan distintivo, loke ta benefisiá e grado di eksaktitut. Miéntras, sistema tradishonal ta wak, por ehèmpel, proporshon entre wowo, nanishi i boka.

4 Un téknika ku ta dirigí riba un parti chikí di kara ta un portrèt di e íris, esta, e flishi di koló den wowo. Mashin pa saka portrèt di íris ta hasi uso di e echo ku kada íris ta úniko, i esaki no ta kambia durante un hende su bida. Pa tal motibu, por registrá diferente punto di rekonosementu na kua por rekonosé un individuo. No mester konfundí un portrèt di íris ku un portrèt

di retina, riba kua ta wak patronchi di e ardu nan den e retina, esta, e *netvlies*. Defakto, no ta usa e téknika akí mas.

5 Rudolph Bos, di Fujitsu, ta duna un splikashon tokante un téknika ku entretantu ta eksistí mas o ménos dies aña kaba i ku ta aplikabel den vários sektor. Esaki ta konosí bou di e nòmber *Palm Secure*, i e ta analisá e patronchi di ardu den man di usuario, ku yudansa di lus infrakòrá. Tambe ta wak kon sanger ta sirkulá pa verifiká ku ta trata di un man bibu. Bos ta splika: 'E téknika ta traha tambe si, por ehèmpel, un hende tin un hanskun di rùber bistí òf un herida na su man.' Naturalmente, tin hopi téknika mas, entre nan identifikashon a base di DNA, karakteristiká di un orea, man òf dede, holó di kurpa òf zonido di stèm.

6 Meskos ku por krak, rei òf hòrta un konsigna, biometria tampoko no ta shen porshento sigur. Tuma por ehèmpel e kámara pa saka portrèt di íris di Samsung Galaxy S8. E kamára akí ta e ehèmpel mas resien ku nan por a kue kabes abou. Esaki tabata sosodé djis pa medio di un portrèt i un lèns di kontakto.

7 Eludí òf kue sistema di outentisidat biométriko kabes abou ta tòpiko di hopi investigashon. Di otro banda, tambe tin hende ta traha spesialmente pa prevení e tipo di akshon akí. Den kuadro di e supuesto 'kompetensia' òf 'midimentu di forsa' akí, Union Europeo, den pasado, a sostené e asina yamá proyekto *Tabula Rasa*, ku tabata dirigí riba defensa kontra

'kuementu di kabes abou' di biometria manera, por ehèmpel, usamentu di dede falsu trahá di latèks, zjelatina òf asta leim. Ta posibel pa haña marka di dede di sierto persona for di un superfisie ku el a mi-shi kuné, i despues falsifiká esaki. Un bon manera pa kontrarestá algu semehante ta via *liveness detection*, kaminda ta verifiká si ta trata di un dede humano. Pa esaki, a pensa diferente manera, por ehèmpel pa medio di sodó òf fleksibilidad di kueru. Temperatura i sla di kurason tambe por duna un kontesta definitivo.

8 Un otro téknika, maske kon inkreibel esaki ta zona, ta pa simplemente usa un portrèt di kalidat altu pa nèk e mashin di saka portrèt di íris. Te ainda e atakenan akí ta posibel. Por nèk sistema avansá, manera e mashin di skèn di tres dimenshon, ku un maskarada di tres dimenshon. Aki tambe ta importante pa detektá '*liveness*'.

9 Max Snijder ta splika ku outentisidat biométriko ta konsistí di dos kategoria: verifikashon i identifikashon. 'Verifikashon ta nifiká ku ta determiná si ta trata realmente di e persona en kuestion. Esaki ta posibel, por ehèmpel, a base di almasenamentu lokal. Si marka di dede ta duna aksesu na un telefòn, e ora ei mester ta trata di e persona korekto.' Identifikashon ta trata di

identifiká un persona deskonosí. Esaki por sosodé via un archivo di dato (*database*), kaminda sierto marka di dede ta produsí unu ku ta igual na e informashon den e archivo di dato. Di e manera ei, por komprobá identidat di un persona.

10 Snijder ta afirmá ku ta eksistí un zona di tenshon riba e tereno akí, si para ketu na e konsekuensia pa siguridad di e usuario. ‘Bo por realisá verifikashon tambe ku dato ku ta wardá sentralmente, pero e ora ei, bo ta haña problema di privasidat. Si bo wak aparato móbil, bo ta mira ku aki tin dos kampo. E partidarianan di almasenamentu lokal ta esnan ku ke sigurá privasidat di usuario, miéntras outoridat polisial ta benefisiá mas di almasenamentu sentral.’

11 Krítko ta alertá ku biometria ta kanfuñá na nos privasidat. ‘Dia pa dia, e aparatonan inteligente por lesa mas for di nos kara,’ segun e amerikano Clare Garvie, ku ta investigá e rísonan di rekonosementu di kara na Center on Privacy & Technology di Georgetown University Law Center. ‘Ta iPhone X ta pone ku nos tur ta kore peliger di aseptá e teknologia akí komo e normal nobo. E mashin 3D di skèn kara di Apple ta masha eksakto, sigur i fásil. Ta trata di únikamente un persona ku ta usa e telefòn inteligente. Pero nos no por kometé e eror di asumí ku tur rekonosementu di kara ta mes eksakto. Ta eksistí riesgo serio ora gobièrnu hasi uso di rekonosementu di kara den kámara di vigilansia. Esaki ta sosodé kaba na gran eskala, por ehèmpel na China i Rusia. Einan ta trata di e personanan den move-

shon, ku no tur biaha ta wak den e kámara, i nan ta disparsé den un multitud di hende. Komo ku tin asina tantu variabel enbolbí, esaki ta hasi e márgen di eror muchu mas grandi. Tin riesgo serio ora gobièrnu di sierto pais hasi uso di rekonosementu di kara.’

12 Garvie: ‘Resientemente, den e konferensia di industria biométriko, un kompania a demostrá su rekonosementu di kara ora ku a skèn kada kara ku kana pasa banda di e kámaranan, di manera ku por señalá un sospechoso den un multitud di hende. A desaroyá e sistema di tal manera ku e hendenan ku pa 50% òf mas parse e sospechoso lo keda denominá komo kasi igual na e sospechoso. Esaki ke men ku por interrogá òf arestá un kantidat di persona inosente. Kompania i gobièrnu ta usa rekonosementu di kara tambe pa pronostiká si un hende den futuro lo eksponé komportashon kriminal, miéntras ku e base sientífiko ainda ta dudoso. Aparentemente, ta inevitabel ku iPhone X ta habri kaminda pa un teknologia ku — por sierto den otro aplikashon — no ta totalmente hermétiko, i esei ta nifiká un peliger serio pa nos privasidat.’

13 Snijder: ‘Biometria por priva siudadano di su derecho i anonimidat, bon mirá, e último parti ku ainda siudadano tin bou di su kòntròl. Tur hende, por ehèmpel, por saka un portrèt di bo. Biometria ta úniko, pasobra tur dato ta mará na un individuo, pa kua motibu finalmente ta hala e ret sera. Mi no ta kontra di adelanto; pa aplikashon manera servisio digital di banko, biometria ta un oportunidat di oro.

Sinembargo, nos tin ku wak padilanti, i puntra nos mes kiko presis nos ta entregá. Dia pa dia, hende ta para ménos ketu na esaki.’

14 E opheshonnan di Snijder ta bini bèk den e punto di bista di e grupo di trabou Artíkulo 29, den kua tur e protektonan di privasidat di Union Europeo ta uní. Segun e grupo akí, mester evitá almasenamentu sentral a ménos ku esaki ta nesesario pa un meta spesífiko. Na mei 2018, e ordenansa di privasidat europeo nobo ta drenta na vigor. Eiden ta stipulá ku mester mira dato biométriko komo dato personal partikular, pa kua regla spesial ta aplikabel. Di e manera akí, prosesamentu di dato personal en prinsipio ta prohibí, a ménos ku tin un base di eksepshon aplikabel pa esaki. Esei ke men ku ta permití prosesamentu solamente si eksplísitamente a duna outorisashon, òf si ta nesesario pa atendé e interesnan vital di un persona i ‘propietario’ di e datonan ta inkapacitá pa duna su outorisashon. Un otro posibilidat ta, entre otro, ku e ta nesesario ‘pa interes general’.

15 Pues, uso di biometria komo forma di identifikashon no ta algu nobo, aunke dia pa dia, kada bes ta

bini mas adaptashon pa konsumidó. Apesar ku su konfiabilidad ta bastante altu, tòg ningun sistema no ta kompletamente seif. Asina, mas i mas ta pensa manera nobo pa eskivá e sistemanan, pero tambe ta trata di hasi e tipo di atake akí imposibel.

16 Uso di biometria por tin basta benefisio, komo ku semper bo ta kana ku bo marka di dede i bo no por lubid’é, manera ta e kaso ku un konsigna. Sinembargo, kontrali na konsigna, tin un kantidat di karakteristiká di biometria ku no ta sekreto.

17 Pa mayoria di hende, biometria ta parse di ta e solushon pa tur problema ku konsigna inkompletu i lèkmentu di archivo di dato. Komo medio di verifikashon, esaki si lo kuadra, pero uso di biometria komo medio di identifikashon ta trese kuné inkumbiniensia pa privasidat, pasobra generalmente ta almasená dato den un archivo sentral. A demostrá ku — komo ku mester konsiderá dato biométriko komo informashon delikado — ta importante pa protehá e bankonan di dato akí na un manera bon i pa usa nan solamente ora no tin otro posibilidat.

www.tweakers.net, 2017, tradusí i adaptá

Teksto 2 Nos tur ta koredó di máratòn

(Pero unda nos ta yega realmente?)

- 1 Den nos sosiedat, ta glorifiká ambishon. Di nominashon pa un Oscar te e mania di korementu di máratòn i kabamentu ku e mentalidat minimalista di purba optené solamente resultado ku ta estrikta-mente nesario: den nos tempu, ambishon i dedikashon ta altu den apresio.

mántiko komo kruel. Sinembargo, e ta atraé mi tambe, esta, e tokamentu opsesivo di Andrew, e hèm-bernan ku e tabata yena ku eis pa e fria su mannan kayente, e lastramentu di su matras bai studio kuné di manera ku e ta pèrdè ménos tempu pa e toka drùm. Mi ta haña esaki teribel, aunke na mes momento e ta hasi mi yalurs.
- 2 Terence Fletcher, dosente di jazz den e pelíkula *Whiplash*, ta bisa Andrew Neiman, un drùmer hóben na konservatorio, ku no tin dos palabra mas desastroso ku ‘good job’. Andrew ta pashoná: e ta preferá muri hóben i famoso en bes di kumpli nobenta aña sin ku niun hende sa ta ken e ta.
- 3 Su idea pa éksito ta pa e bira e mihó músiko di siglo bintiun, i den *Whiplash*, Fletcher ta kultivá i manipulá e pashon ei sin piedat. E ta dal, zundra i humiliá Andrew. Miéntras Andrew ta isolá su mes for di su tata, ta kaba ku e relashon ku su amiga ku ta ménos fanátiko, meramente e ta drumi, i e ta drùm te ora su mannan bludu. Ofisialmente, *Whiplash* ta un pelíkula tokante jazz, tokamentu di drùm i talento. Pero e berdadero tópiko ta ambishon.
- 4 E glorifikashon di ambishon den *Whiplash* ta iritá mi inmensamente. Mi ta haña e sanger ridíkulo, e sadismo di Fletcher doloroso, e mensahe ku bo mester sufri pa bo arte, tantu inosentemente ro-

5 Preshon di prestashon ta kontagioso, pero tambe un kansansio enorme. Tabatin aña ku mi tabata lanta práktikamente tur dia mitar di shete (mitar di seis, mitar di sinku si tabatin mester) pa por a djòg diessinku kilometer promé ku mi registrá mi yegada na univèrsidad. Hopi aña mi tabata traha oranan largu pa dia – di ocho or di mainta te dies òf diesun or di anochi – i no tabata hasi nada otro ku lesa i skirbi, lesa i skirbi.
- 6 Konsiderando e outomatismu ku kua nos ta aploudí ambishon awendia, kasi lo bo lubidá ku e término ambishon — di e palabra latin ‘ambitio’ — tabatin un peso negativo. Filósofo manera Machiavelli, Rousseau i Locke tabata mira ambishon komo kousa di guera, korupshon i rebelion — o sea, komo un di e menasanan prinsipal di stabilitat polítiko i sosial, William King a skirbi den *Ambition: a history* (2013).
- 7 Despues, for di siglo diesshete, e idea a lanta ku sin am-

bishon, aunke ainda mas tantu un piká ku un virtut, lo no tabatin muchu progreso. Sinembargo, nunca e término no a pèrdè konekshon ku piká kompletamente: el a bira maksimalmente un spada ku ta kòrta dos banda; ku por a produsí akto grandioso, pero tambe hipokresia i komportashon inmoral.

8 Awendia, nos ta biba den loke e filósofo aleman-koreano Buyung-Chul Han, den su ensayo *E sosiedat kansá* (2010), ta yama e sosiedat di prestashon. Den su antesesor, esta, e sosiedat di komando, tabata imponé regla i eksigensia di pafó: pa medio di un shèf òf un trabou. Pero no den un sosiedat di prestashon: 'En bes di prohibishon, mandamentu i regulashon ta bini proyekto, iniciativa i motivashon' – ku e konsekuensia ku ta traha muchu mas duru ku den sosiedat di komando.

9 Nos ta bula di proyekto pa proyekto, pone nos mes riba merkado, pone meta i kore su tras. Den un sosiedat asina, ambishon ta útil i admirabel. Traha duru no ta nifiká mas algu ku bo ta obligá di hasi pa motibu di sirkunstansia, sino un karakterístika ku ta hasi bo un mihó hende. Pues, nos ta elogiá e prestadó entusiasma, pashoná i ambisioso.

10 Bo no ta mira esaki solamente na Hollywood, sino tambe den, entre otro, e éksito di e buknan mihó bendí manera *Strijdlid van de tijgermoeder (Kansion di lucha di e mama tiger)* (2011), den kua e profesor di Yale chine-amerikano Amy Chua a hasi su

filosofia di edukashon severo mundialmente konosí.

11 Esaki ta bisto, por ehèmpel, den kabamentu di e mentalidat minimalista i e énfasis riba ekse-lensia den enseñansa; den e kostonan altu di estudio largu òf eskoho robes; den e indignashon pa muhé bon studiá ku ta haña yu i 'bai sinta na kas', i asina pone tur nan ambishonnan un banda.

12 Bo ta mir'é tambe den e popularidat sin igual di máratòn i den e elogio ku hende ta haña ora nan ta train pa un máratòn, irrespekto di e echo si nan ta kor'é realmente sí òf nò. Di pursi, un máratòn ta puramente dedikashon: kore 42 kilometer i piku sin ningun otro meta ku e korementu mes, kore pa bo demostrá ku bo por. Pues, hasi sakrifisio grandi pa e hasimentu di sakrifisio.

13 Aktualmente, por mira un 'deportifikashon' di sosiedat – ku lista di klasifikashon, kompetensia, ganadó i pèrdedó. E 'deportifikashon' akí ta dominá kasi tur aspekto di nos sosiedat di prestashon, asina filósofo hulandes René Gude ta opiná. Den su ensayo *Dan maak je maar zin* (2014), el a splik'é asina: 'Terminologia di deporte ta penetrá den henter bida; den tur huki di komunidat tin bòrchi di skor pará ta sende paga. Sondeo i klasifikashon ta bòltu riba otro. Kalidat di empresa, iniciativa sosial i institushon polítiko ta muera nan mes despues den statistik.'

14 'Pero, si trahamentu ek-sesivo i prestashon ta solidifiká nan mes, esakinan por bira eksplo-

tashon propio,' segun Byung-Chul Han, 'i esei ta mas eficiente ku eksplotashon na man di otro hende, pasobra e ta kana samsam ku un sintimentu di libertat.' E eksplotadó ta alabes esun eksplotá. 'Disiplina propio,' Han ta skirbi, 'ta mas pió ku un otro hende disipliná bo, pasobra resistensia kontra di bo mes ta imposibel.' Tur hende ta haña libertat, pero huntu ku esei tambe deber: e deber pa presta optimalmente. Ta opvio kiko e konsekuensianan ta pa hende ku no por wanta e kareda, ku no ta keda semper motivá, ku no ta resultá te ariba riba e lista di klasifikashon. 'Esun ku faya tin ku atribuí esaki na e mes. Ta su mes falta, i ku e kulpa ei lo e mester siña biba.' Ku otro palabra: 'E sosiedat di prestashon akí ta produsí hende depresivo i frakasá.'

15 René Gude ta konkluí meskos tokante e sosiedat 'deportifiká': 'E ganadó individual ta tuma tur kos i ta felis, miéntras e pèrdedó — mayoria di biaha e mesun persona, pero algu mas despues — no tin nada i ta bira tristu.' I e kantidat di pèrdedó ta oumentá, segun Gude: 'Den 2020, depreshon lo ta malesa number un di pueblo.'

16 Loke no por kapta den sifra — loke 'berdaderamente a siña na skol, investigá den siensia òf a efektuá polítikamente' —, esei no por midí i no ta konta. Meskos ta e kaso pa e partinan posiblemente ainda mas vago di bida, manera amistad, paternidat i amor.

17 I esei tabata, mi ta kere, loke mas a repugná mi di *Whiplash*. Bon, muzik di e pelíkula ta presio-

so. Regularmente, kámara ta hala partitura i instrumènt masha serka. Anto, ora Andrew no ta drùm, e ta skucha otro drùmer via su *headphone*. Sinembargo, ta parse ku lo por a manda Andrew hasi kualke deporte òf studia matemátika òf físika teorétiko, i lo e tabata mes fanátiko den esaki tambe. Sí, ta un dedikashon di bèrdè bèrdè. Pero, ku un falta total di amor. Nos ambishon a bira un dedikashon hòl, bashí.

18 Tòg ta esaki ta loke e sosiedat di prestashon ta produsí: nos a bira komo un ehérsito di konènchi Duracell, ku ta baster di ambishon, motivashon i energia interno, pero sin un direkshon kla. Òf, manera Jeroen van Baar a skirbi den su buki *De prestatiegeneratie (E generashon di prestashon)* (2014): 'Pashon a bira un meta riba su mes, en bes di un produkto adishonal di interes.'

19 Afortunadamente, hende por kambia. E tempu ku mi tabata kore djis pa kore numa, tambe tabata e tempu ku mi tabata biba den un siudat ku tabata drei riba ambishon, riba un energia opseshoná. Tin ora mi ta pensa ku ta esei tabata e energia ku tabata pusha mi, manera e konènchi Duracell ku tabata sigui marcha inkansablemente, batiendo riba e tambú kèns ei na un manera kontentu, sin yega nunca un kaminda. Ku e energia ei no tabata di mi, sino di e siudat kaminda mi no ta biba aworakí mas. Òf ku esei tabata pasobra mi tabatin 22, 23, òf asta 27 aña — mas fuerte ku lo mi por bira, mas enérgiko ku lo mi por ta den futuro.

20 Ora ku bo bira persona di edat, mas trankil, bo ta pèrdè e potensial di por inkorporá bo mes kompletamente, segun e leinan di e sosiedat di prestashon, i kisas no ta ni importá mas ta pakiko. Kisas e palabra 'pèrdè' no ta ni e mihó palabra. Pasobra, prinsipalmente, ta bini kos aserka: amor, amistad,

yu, novela pa pèrdè aden, ensayo pa atmirá i pelíkula pa wak. Nan tur ta asunto ku bo no por midi, ku no ta kuantifikabel, pero ku tòg bo tin ambishon p'e. Ta un otro *sorto* di ambishon, mas suave, mas fragmentá. Pero tambe mas afektuoso — bo no tin mester di habri bo man na herida p'e.

Lynn Berger, www.decorrespondent.nl, febrüari 2015, tradusí i adaptá

Examen VWO 2018

tijdvak 1
dinsdag 8 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

Bij dit examen hoort een bijlage en een uitwerkbijlage.

Noteer alle antwoorden op de uitwerkbijlage.

Dit examen bestaat uit een tekst met 15 vragen en een tekst met een samenvattingsopdracht.

Voor dit examen zijn maximaal 48 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Teksto 1 Biometria: maldishon òf bendishon?

- 2p 1 Lesa alinia 1 i indiká ku krus tras di kada ponensia si e ta korekto òf inkorekto.

ponensia relashoná ku alinia 1	
1	E outor ta duna e motibu pa skirbi e artíkulo.
2	E outor ta presentá tema prinsipal di e artíkulo.
3	E outor ta resumí kontenido di e artíkulo.
4	E outor ta konta un anékdota pa atraé lesadó.

- 1p 2 Kiko ta e relashon entre alinia 1 i alinia 2?
Alinia 2 ta kontené un rasonamentu ku ta
A hustifiká kontenido di alinia 1.
B kontradesí kontenido di alinia 1.
C profundisá kontenido di alinia 1.
D refutá kontenido di alinia 1.

- 4p 3 E shete frasenan di alinia 2 ta forma un rasonamentu i kada frase tin su funshon den e alinia akí. A numerá e frasenan den e skema aki bou:

frase	
1	Tur método di outentisidat tin bentaha i desbentaha.
2	Posibilidat di outentisidat via biometria ta kita un desbentaha importante, esta, di kòrda un konsigna (<i>password</i>).
3	Di otro banda, marka di dede, e forma ku ta presentá mas tantu, bo no por kambia.
4	Ke men, una bes esaki kai den man di malechor, kasi no por hasi nada.
5	Ademas, hopi biaha dato biométriko ta kontené muchu mas informashon tokante un persona.
6	Por ta tokante su sekso òf informashon étniko adishonal.
7	Pues, esaki tambe mester keda bon protehá.

Nota funshon di kada un di e frasenan riba e anekso di kontesta.
(Ya a duna funshon di e di dos frase.)

Skohe kada bes un otro opshon for di e siguiente lista:

ampliashon – ehèmpel – fenómeno – kondishon – konklushon –
konstatashon – kontraste – kousa – motivashon – opheshon –
ponensia – refutashon – resultado – splikashon

Despues di e introdukshon, por repartí e teksto den e siguiente partinan:

- Parti 1: alinia 3 te ku 5
- Parti 2: alinia 6 te ku 8
- Parti 3: alinia 9 i 10
- Parti 4: alinia 11 i 12
- Parti 5: alinia 13 i 14
- Parti final: alinia 15 te ku 17

- 1p 4 Entre Parti 1 i Parti 2 tin relashon. Den Parti 1, e outor ta presentá vários ehèmpel di e téknikanan pa determiná karakterístika biométriko. Den Parti 2, e ta trese dilanti su motibu pa usa e ehèmpelnan akí.
Usa un máksimo di 10 palabra pa kompletá e siguiente frase, dunando su motivashon: E motibu ta pa ilustrá ku ...
- 3p 5 Den alinia 7 ta papia di: '*... e supuesto 'kompetensia' òf 'midimentu di forsa' ...*'
Splika ku bo propio palabra kiko e outor ke men ku esaki.
Usa un máksimo di 25 palabra pa bo kontesta.
- 4p 6 Lesa Parti 3 (alinia 9 i 10). Paga tinu na e promé frase di alinia 10 ('*Snijder ta ... e usuario*').
Splika kiko Snijder ke men ku e '*zona di tenshon*' akí.
Usa un máksimo di 25 palabra pa bo kontesta.
- 1p 7 E rasonamentu di Claire Garvie den alinia 11 ta enserá un sofisma. Lesa e palabranan di Garvie for di '*Ta iPhone X ...*' te ku fin di e alinia. Kua tipo di sofisma esaki ta?
Esaki ta un
- A apelashon inkorekto riba outoridat.
 - B atake personal.
 - C generalisashon aselerá.
 - D komparashon robes.
 - E rasonamentu di sírkulo.

- 2p 8 Den alinia 12, Claire Garvie ta trese su rasonamentu dilanti.
Riba kiko e ta basa su rasonamentu?
Skohe dos di e siguiente opshonnan:

echo – ehèmpel – eksperensia propio – emoshon –
komparashon – konvikshon – outoridat

- 1p 9 Kua suptítulo ta kuadra mihó ku Parti 5 (alinia 13 i 14)?
A Forma di registrashon
B Konsekuensia di sentralisashon
C Motibu pa legislashon
D Resultado di implementashon

- 1p 10 Lesa parti final (alinia 15 te ku 17) di e teksto.
Kua ta e funshon prinsipal di e parti akí?
A E ta apelá na outoridat pa atendé e problemanan señalá.
B E ta kuestioná e motibu real tras di almasenamentu di dato.
C E ta presentá opheshon nobo relashoná ku tema di e teksto.
D E ta resumí e konklushonnan mas importante di e teksto.

- 1p 11 Título di e teksto ta enserá un pregunta: *Biometria: maldishon òf bendishon?*
Kontesta di Max Snijder riba e pregunta akí lo ta: Maldishon.
Duna Snijder su motivashon, usando un máksimo di 10 palabra.

- 1p 12 Kon por tipifiká e teksto a base di sorto di teksto?
Esaki ta un teksto
A ekspositivo ku elementonan aktivante.
B ekspositivo ku elementonan persuasivo.
C kontemplativo ku elementonan aktivante.
D kontemplativo ku elementonan persuasivo.

- 2p 13 Kua konsepto ta tipifiká mihó e manera ku e outor ta trata tópiko di e teksto? *Skohe dos di e siguiente opshonnan:*

basilante – desepshoná – emoshoná – distante –
entusiasmá – humorístiko – indigná – iróniko – ophetivo –
rabiá – sarkástiko – sentimental – serio

4p 14 Aki ta sigui algun frase, den órden alfabétiko.
Skohe for di nan e kuater frasenan ku ta basá riba contenido di e teksto i ku huntu ta forma pensamentu prinsipal di e teksto. *Nota e numbernan.*

- 1 A proba ku tekniká biometriko no ta kompletamente hermétiko i sigur.
- 2 Almacenamentu sentral di dato biométriko ta kanfuñá na nos seguridat.
- 3 Elektrónika ta hasi uso mas i mas di outentisidat biométriko.
- 4 Identifikashon i verifikashon ta importante pa almacenamentu di dato biométriko.
- 5 Investigadó ta kuestioná kon insegur uso di dato biométriko ta.
- 6 Lo legalisá uso di dato biométriko pa verifiká informashon den archivo di dato.
- 7 Pa protekshon di individuo ta importante pa regla uso di biometria.
- 8 Ta rekomendabel hasi uso di biometria enbes di konsigna komo método di identifikashon.
- 9 Ta usa biometria mas i mas komo método fásil i lihé di identifikashon i verifikashon.
- 10 Telefòn inteligente omnipresente dia pa dia ta fasilidat bida di usuario.
- 11 Uso di biometria por ta un peliger pa privasidat.

Fragmento

Mi ta kere ku desaroyo riba tereno di selular a move asina rápido ku apénas mi por keda na altura. Awendia, ta parse ku fasilidat pa usuario di selular ta esensial, miéntras seguridat ta keda manera yu sin mama.

Tambe mi ta kere ku e enfoke di e empresanan riba fasilidat pa usuario ta tapa boka di hopi científiko pa asina sigui loke ta na moda. Por haña suficiente investigashon ku ta desaprobá konsigna biométriko basá riba aspekto di seguridat, pero generalmente ta hasi masha poko ku esakinan. Ta yama esaki '*selection bias*'.

Banda di esaki, un forma di preshon di grupo tambe ta hunga un ròl: tur hende ta sigui i ta kontrolá otro, pues si un di nan hasi algu nobo, mayoria di biaha sobrá ta sigui òf ta purba na surpas'é. Mi ta teme ku e tendensia pa mas fasilidat pa usuario — kaminda no ta para ketu na e konsekuensianan riba término kòrtiku i largu — ainda lo no yega na un fin.

www.tweakers.net/southstyler, tradusí i adaptá

1p 15 Sita e frase for di e fragmento ku ta forma pensamentu prinsipal di e fragmento akí.

Teksto 2 Nos tur ta koredó di máratòn

- ^{19p} 16 Skirbi un resúmen di e teksto *Nos tur ta koredó di máratòn*. E resúmen mester ta na bon papiamentu, ku un struktura lógiko, i e mester ta komprendibel pa hende ku no konosé e teksto original.
Usa un máksimo di 180 palabra.

Inkluí e siguiente puntonan den bo resúmen:

- Kua fenómeno ta trata i kua kontrariedad e ta enserá;
- Kon e fenómeno a desaroyá for di ántes te ku siglo 20;
- Kua forma di biba a desemboká for di e fenómeno den siglo 21, i kiko e desaroyo aktual ta;
- Kua ta e desbentahanan i konsekuensianan negativo ku esaki ta trese kuné;
- Na kua pensamentu nobo relashoná ku e fenómeno e outor ta yega.

Correctievoorschrift VWO

2018

tijdvak 1
dinsdag 8 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten in het bijgeleverde programma Wolf.
Zend de gegevens uiterlijk vrijdag 1 juni 2018 elektronisch naar het ETE.

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Een beoordelingsmodel

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 30, 31 en 32 van het Landsbesluit eindexamens vwo-havo-vsbo d.d. 23-06-2008, PB 2008 no 54.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van bovenvermelde artikelen van het Landsbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examiner. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examiner past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het ETE (Examenbureau).
- 2 De directeur doet de van de examiner ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het ETE (Examenbureau).
- 4 De examiner en de gecommitteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Komen zij daarbij niet tot overeenstemming, dan wordt het aantal scorepunten bepaald op het rekenkundig gemiddelde van het door ieder van hen voorgestelde aantal scorepunten, zo nodig naar boven afgerond.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommitteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;

- 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts een voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan een voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd worden, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan een antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar een keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dit examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij dient de fout of onvolkomenheid wel mede te delen aan het ETE. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen door het ETE rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor dit examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor dit examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer. Dit cijfer kan afgelezen worden uit omzettingstabellen die beschikbaar worden gesteld na bepaling van de definitieve cesuur door het ETE.

3 Vakspecifieke regels

Voor het vak Papiamentu VWO zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

1 Teksten met vragen

- 1.1 Bij de beoordeling van antwoorden op open vragen worden, gelet op de aard van de opgaven, geen punten afgetrokken voor spelfouten. Voor idiomatische en grammaticale oneffenheden geldt hetzelfde, tenzij het antwoord er minder juist of zelfs fout door wordt.
- 1.2 Bij enkele open vragen wordt aangegeven dat de kandidaat zich aan een bepaalde antwoordlengte moet houden. Indien de kandidaat bij een dergelijke vraag een antwoord geeft dat inhoudelijk volledig goed is en dat strikt, dus zonder enige overschrijding, binnen de gegeven antwoordlengte valt, *kan* daarvoor een extra deelscore van 1 scorepunt toegekend worden. Dit wordt in het beoordelingsmodel aangegeven.

2 Samenvatting

- 2.1 De beoordeling van de samenvatting geschiedt aan de hand van een overzicht van de in de opdracht gevraagde informatie-elementen.
- 2.2 Bij het toekennen van het aantal scorepunten aan de informatie-elementen dient gelet te worden op de inhoud, samenhang en formulering:
 - Inhoud: de informatie-elementen dienen inhoudelijk correct te worden weergegeven.
 - Samenhang: indien de kandidaat een aantoonbaar onjuist verband legt tussen twee informatie-elementen, dienen aan één van beide, afhankelijk van de gemaakte fout, geen punten te worden toegekend.
 - Formulering: de weergave van de informatie-elementen moet begrijpelijk zijn voor een lezer die de uitgangstekst niet kent.
- 2.3 Voor spelfouten worden geen punten afgetrokken. Hetzelfde geldt voor idiomatische en grammaticale oneffenheden, tenzij een inhoudselement er minder juist, minder volledig of zelfs fout door wordt.
- 2.4 Het is de kandidaat toegestaan het genoemde maximumaantal woorden in de samenvattingsopgave met 10% van het aantal toegestane woorden te overschrijden. Indien door de kandidaat het aantal toegestane woorden met meer dan 10% wordt overschreden, worden voor de grotere overschrijding per vijf woorden 2 scorepunten afgetrokken. Zie verder het beoordelingsmodel.

Voor dit centraal schriftelijk examen Papiamentu VWO eerste tijdvak 2018 kunnen maximaal 48 scorepunten worden behaald. Het examen bestaat uit een tekst met 15 vragen en een tekst met een samenvattingsopdracht.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt 1 scorepunt toegekend.

Alle open vragen moeten in het Papiamentu beantwoord zijn.

De antwoorden op de open vragen dienen uiteraard beoordeeld te worden op basis van hetgeen in Algemene regels 2.3.3 vermeld wordt.

Teksto 1 Biometria: maldishon òf bendishon?

1 maximumscore 2

ponensia	korekto	inkorekto
1	X	
2	X	
3		X
4		X

Indien vier kruisjes juist

2

Indien drie juist

1

Indien minder dan drie juist

0

2 C

3 maximumscore 4

frase	funshon den e alinia
1	ponensia
2	<i>argumento (al gegeven)</i>
3	opheshon
4	splikashon
5	ampliashon
6	ehèmpel
7	konklushon

Indien zes antwoorden juist

4

Voor elke fout 1 scorepunt aftrekken.

4 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist antwoord:

... por kue biometria kabes abou. / ... por nèk biometria. / ... tantu biometria komo konsigna no ta shen porshento sigur. / ... tantu biometria komo konsigna ta inkonfiabel.

NB: Alleen de eerste 10 woorden beoordelen.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 3

Voorbeelden van juiste antwoorden:

- Tin un guera/bataya/kombate entre hende ku ta buska manera pa nèk téknikanan di biometria 1
- i otro ku ta trata pa kontrarestá/prevení/stroba esaki. OF 1
- Hende ku ke kue (outoridat) kabes abou 1
- ta kompetí ku esnan ku ke prevení esaki. 1

- Indien inhoudelijk juist antwoord, niet langer dan 25 woorden 1

NB: Het strijdelement en de beide partijen moeten duidelijk blijken uit het antwoord.

6 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord:

- Almasenamentu lokal di dato ta mas sigur pa privasidat, 1
- pero / sinembargo (of andere aanduiding van tegenstellend verband) 1
- polis/outoridat ta benefisiá di almasenamentu sentral di dato. 1

- Indien inhoudelijk juist antwoord, niet langer dan 25 woorden 1

7 C

8 maximumscore 2

- echo 1
- ehèmpel 1

9 C

10 D

11 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist antwoord:

- (Maldishon, pasobra) biometria ta kita nos privasidat. / nos no tin derechi mas. / nos no por keda anónimo. 1

NB: Alleen de eerste 10 woorden beoordelen.

12 B

13 maximumscore 2

- ophetivo 1
- serio 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 4

1, 7, 9, 11 (*juiste volgorde zou zijn: 9, 1, 11, 7*)

Beoordeel alleen de eerste 4 genoteerde nummers.

NB: De volgorde waarin de nummers genoteerd zijn, is niet van belang.

15 maximumscore 1

Awendia, ta parse ... yu sin mama. / Mi ta teme ... na un fin.

Teksto 2 Nos tur ta koredó di máratòn

16 maximumscore 19

In een goede samenvatting (180 woorden) moeten de volgende informatie-elementen opgenomen zijn. Verdeling van de deelscorepunten over de verschillende elementen is hierbij aangegeven. Het onderstaande is een voorbeelduitwerking. Uitwerkingen in andere bewoordingen met gelijke strekking zijn uiteraard mogelijk.

Fenómeno i kontrariedat

(max 4p)

- Den nos sosiedat, ta glorifiká ambishon. / Den nos tempu, ambishon i dedikashon ta altu den apresio. 1
- Glorifiká ambishon ta iritá inmensamente. 1
- E ta atraé tambe. 1
- OF
- Esaki ta teribel 1
- Na mes momento e ta hasi hende yalurs. 1
- OF
- Preshon di prestashon ta contagioso. 1
- Tambe ta un kansansio (enorme). 1
- Een aanduiding van tegenstellend verband (pero, sinembargo, aunke) 1

Kon a desaroyá

(max 3p)

- E término ambishon (ántes) tabatin un peso negativo. / Filósofo tabata mira ambishon komo un di e menasanan di stabilitat polítiko i sosial. 1
- Despues, e idea a lanta ku sin ambishon (aunke ainda mas tantu un piká ku un virtud), lo no tabatin muchu progreso. 1
- Sinembargo, nunca e término no a pèrdè konekshon ku piká kompletamente. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Forma di biba desemboká i su desaroyo aktual (max 4p)

- (Awendia) nos ta biba den e sosiedat di prestashon (ku a sigui esun di komando). 1
- Sosiedat di prestashon (tin) proyekto, iniciativa i motivashon. 1
- Den un sosiedat asina, ambishon ta útil i admirabel. / Traha duru ta un karakterístika ku ta hasi bo un mihó hende. / Nos ta elogiá e prestadó entusiasamá, pashoná i ambisioso. 1
- Aktualmente, por mira ‘deportifikashon’ di sosiedat. / ‘Deportifikashon’ ta dominá kasi tur aspekto di nos sosiedat (di prestashon). / Terminologia di deporte ta penetrá den henter bida. 1

Desbentahanan i konsekuensianan negativo (max 5p)

- (Pero) si trahementu eksesivo i prestashon ta solidifiká nan mes, por bira eksplotashon propio. 1
- Resistensia kontra di bo mes ta imposibel. / Tur hende ta sinti/haña deber pa presta optimalmente. 1
- Esaki tin konsekuensia pa hende ku no por wanta e kareda: / pa esun ku faya: 1
- (e sosiedat di prestashon akí) ta produsí hende depresivo / frakasá. 1
- Nos a bira hende ku ta baster di ambishon, motivashon i energia interno, pero sin un direkshon kla. / Pashon a bira un meta riba su mes, en bes di un produkto adishonal di interes. / Tin un falta total di amor. / Nos ambishon a bira un dedikashon hòl, bashí. 1

Pensamentu nobo (max 3p)

- Afortunadamente, / Pero, ora ku bo bira persona di edat, / mas trankil, 1
 - ta bini kos aserka, / asuntu ku bo no por midi, / ku no ta kuantifikabel, 1
 - pero ku tòg bo tin ambishon p’e. 1
- OF
- ta (bini) un otro sorto di ambishon, mas suave, mas fragmentá, 1
 - pero tambe mas afektuoso. 1

Regeling met betrekking tot woordgrensoverschrijding (180 woorden) van de samenvatting

Tel het exacte aantal woorden. Voor de eerste overschrijding met 18 woorden dienen geen scorepunten te worden afgetrokken. Voor elke volgende overschrijding dienen per 5 woorden steeds 2 scorepunten te worden afgetrokken tot een maximum van 19 scorepunten. De toepassing van de aftrekgeregeling kan nooit leiden tot een negatieve score bij deze samenvattingsopgave. De minimumscore voor de opdracht is 0.

Schema van aftrekpunten vindt u op de volgende pagina.

Schematisch:

<i>t/m 198 woorden:</i>	<i>0 punten aftrek</i>
<i>199 - 203 woorden:</i>	<i>2 punten aftrek</i>
<i>204 - 208 woorden:</i>	<i>4 punten aftrek</i>
<i>209 - 213 woorden:</i>	<i>6 punten aftrek</i>
<i>214 - 218 woorden:</i>	<i>8 punten aftrek</i>
<i>219 - 223 woorden:</i>	<i>10 punten aftrek</i>
<i>224 - 228 woorden:</i>	<i>12 punten aftrek</i>
<i>229 - 233 woorden:</i>	<i>14 punten aftrek</i>
<i>234 - 238 woorden:</i>	<i>16 punten aftrek</i>
<i>239 - 243 woorden:</i>	<i>18 punten aftrek</i>
<i>vanaf 244 woorden:</i>	<i>19 punten aftrek</i>